MARCELIJUS MARTINAITIS

„Vėlinių“ lietuviškasis likimas

Prieš keliolika metų K. Korsakas rašė, kad „Mickevičiaus kūriniai, tokie artimi lietuvių visuomenei, visada turėtų būti mūsų knygynuose greta lietuvių klasikų“[1]. Ir štai per keletą pastarųjų metų pasirodė pagrindinių poeto kūrinių vertimai: „Ponas Tadas“, trijų raštų tomų serijos dvi knygos, iš kurių antrojoje skelbiamos „Vėlinės“[2]. Šių metų pabaigoje sukaks 180 metų nuo poeto gimimo, o jo veikalai atsistos šalia lietuviško žodžio gražiai išleistais tomais. Pusantro šimtmečio jie žadino šį žodį, kėlė jo savigarbą, suvaidino mūsų literatūroje klasikos vaidmenį. A. Mickevičius, kaip ir apskritai romantinė „Vilniaus mokykla“, „perėmė, susintetino ir meniškai išreiškė nemaža lietuvių kultūros elementų, nesąmoningai akindama tęsti ir plėtoti ją jau lietuviškos kalbos pagrindu“[3]. A. Mickevičiaus poezijos likimas yra nuostabus, retas: dviejų tautų kultūrai jis davė netikėtų, lemiamų, neretai prieštaringų impulsų ir aistrų. Nebūtų A. Mickevičiaus, gal ir mūsų literatūra būtų nuėjusi kiek kitokia vaga.

Dabar, kada prieš akis turime pagrindinius kūrinius, galime objektyviau ir istoriškiau pažiūrėti į jų lietuviškąjį likimą, nesivadovaudami vien romantiniais argumentais. O juk buvo išeikvota nemaža jėgų besiginčijant: kieno jis poetas? Šiandien jau aišku, kaip tuščia dalintis poetais, vienaip ar kitaip juos savintis. Didelių poetų užtenka visiems.

Lenkų poeto lietuviška istorija dar neparašyta. V. Mykolaičio-Putino studija „Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra“ jau trečias

[1] Kostas Korsakas. Dėl lietuviškos mickevičianos. — Pergalė, 1960, Nr. 9, p. 126.

[2] Adomas Mickevičius. Vėlinės. Iš lenkų kalbos vertė Justinas Marcinkevičius. „Vaga“, V., 1976.

[3] V. Kubilius, K. Nastopka. Lenkų romantizmas ir baltų literatūros. — Literatūra ir kalba, t. XIII, V., 1974, p. 293.

dešimtmetis tebėra išsamiausias šios rūšies veikalas. O juk šiais lietuviškais tomais A. Mickevičius dar kartą grįžta į mūsų literatūrą.

Šiandien lyg ir apsiprasta, lyg ir susitaikyta, kad A. Mickevičius mums beveik ir nepriklauso, kad tai tolima, neaktuali praeitis. Paradoksalu, kad apie jį, kurį kažkada laikėme vos ne tikru lietuviu, turime tiek nedaug tikrai lietuviškų žinių. O juk šis lenkų poetas bet kuriame straipsnyje ar studijoje apie mūsų XIX a. literatūrą minimas ne mažiau už Daukantą, Strazdą, Baranauską. Štai net apie jo gyvenimą Vilniuje ir Kaune neretai remiamės kitų surinktomis žiniomis. O tai vienas įdomiausių, gal net lemiamų poeto gyvenimo laikotarpių, susijusių su mįslingiausio kūrinio „Vėlinės" likimu. Įvairiuose leidiniuose apie šią poemą paskelbta prieštaringiausių samprotavimų, ypač interpretuojant „lietuvišką" medžiagą: tautosaką, „Vėlinių" etnografinius motyvus, senovės lietuvių ir slavų animistines pažiūras, gyvenamąją aplinką Kaune ir Vilniuje, poeto ryšius su to meto konkrečiais žmonėmis. Ši fantastinė poema yra labiausiai su to meto Lietuvos realijomis susijęs kūrinys, daugybė motyvų nueina į lietuvišką podirvį. Mano galva, mums priklausytų garbė įminti ne vieną „Vėlinių" mįslę. Pagaliau tai, kas vaizduojama poemoje, turėjo mums istorinės reikšmės, tarsi ruošė sąmonę dviem XIX a. sukilimams Lietuvoje ir Lenkijoje. Trečioji poemos dalis, 1834 m. prancūziškai išleista Paryžiuje, padėjo Europoje atgaivinti istorinės Lietuvos sąvoką, sudomino likimu krašto, kuris buvo paslėptas nuo pasaulio akių.

Gali mums patiems būti keista, kad apie šią mums daug ką sakančią poemą esame tiek nedaug kalbėję: lituanistinis požiūris į „Vėlines" praplėstų jų prasmę. Bendras istorijos, etnografijos, tautosakos, meninės kultūros tyrinėjimų lygis leistų pažvelgti į A. Mickevičių dabarties akimis.

Pagaliau tautosaka, etnografija, animistiniai poemos motyvai įprasmina įdomiausią Rytų Europos reiškinį: keturių tautų — lenkų, lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių — kultūrų sandūrą, jų susipynimą. Nors tuo ir buvo remiamas unijinis šovinizmas, tačiau romantinė „Vilniaus mokykla", pats A. Mickevičius iš šių įvairių elementų sukūrė ištisą vaizdų ir vizijų pasaulį. Ši sudėtinga kultūrų sąveika pagimdė patį didžiausią ir keisčiausią lenkų literatūros reiškinį — romantizmą, pasivadinusį Lietuvos vardu. Jo atstovai laikė garbe priklausyti šiam kraštui ir turėti „lietuviško kraujo".

Mums patiems turėtų būti įdomu tai, kad iš vienos pusės, iš Prūsijos, iš nutautėjančių lietuvininkų rankų du kartus gavom raštą (M. Mažvydas ir XIX a. pabaigos laikraščiai), o iš kitos istorinės Lietuvos dalies, kurios atstovai net nešnekėjo lietuviškai, atėjo romantiškai išreikštas istorinis atgimimas. Kultūros istorija kartais daro nepaprastai painius ir keistus vingius! Kokių netikėtų aistrų lietuviams, lenkams, baltarusiams sužadino nedidelė teritorija tarp Vilniaus ir Gardino, kokia nuostabia šviesa ji apšviesta! Tame pačiame Paryžiuje, kaip kažkada A. Mickevičius, mūsų amžiaus pradžioje šio krašto vizijas dar regėjo Oskaras Milašius. O S. Nėris, 1939 m. aplankiusi didžiojo lenkų poeto vietas, dar jaute jų svaiginantį kvapą: „Kaip čia gražu, nepalyginama — negaliu apsakyt".

Ne „Gražina", net ne „Ponas Tadas", o „Vėlinės" yra labiausiai šio krašto kūrinys. Ne be reikalo A. Mickevičius šią poemą laikė viso gyvenimo kūriniu, kuris turėtų būti „vertas skaityti", kaip jis pats

rašė savo draugui Odynecui. Tai buvo jo meilės, jo jaunos aistros kūdikis, gimęs paslaptingų miškų, baltų, yrančių dvarų, griūvančių pilių, graudžiai, keliom kalbom dainuojančių ir vidurnakčiais savo dvasias reginčių žmonių krašte.

Dideli poetai jau pirmaisiais kūriniais tarsi atspėja likimą, sukuria savo būsimo gyvenimo literatūrines vizijas. Vos ne iš pirmųjų kūrinių aiškinama Bairono piligrimystė, Novalis tarsi atspėja savo ankstyvą mirtį. Dažnai poetas, tarsi nujausdamas savo gyvenimo paslaptį, metasi į pavojingiausius aistrų sūkurius. Tokią dramatišką prasmę A. Mickevičiui turi jo „Vėlinės" — didžioji poeto gyvenimo pranašystė. Poemos nenuoseklumai, praleidimai, sunaikintos dalys, padriki fragmentai tarsi žymi nepaprastą, karščiuojantį, nenuoseklų to meto jaunosios kartos gyvenimą, kuris toks pat fragmentiškas, kurio ištisos dalys — dešimtmečiai — sunaikintos. Meilė prarandama taip skaudžiai, kaip ir tėvynė, o mylimosios netekimas tampa tremtimi. Per visą gyvenimą tuos jaunus žmones lydi prarastų artimųjų šešėliai. „Vėlinių" misterija tampa tikruoju jų likimo paradoksu: kalbėti su nesančiais arba pačiam būti nesančiu, kad galėtum veikti gyvųjų pasaulį!

Už šios poemos „kompoziciją" literatūroje turbūt nėra nieko tragiškesnio. Tuo metu, kai po Napoleono karų Europa gyveno „visa galva pasinėrusi į anglų knygą"[4], Vilniuje Novosilcevas „komponavo" gyvenimus, puikiai apibrėždamas carinės biurokratijos misiją: „Tol nebus taikos, kol neįvesime Europoje tokios tvarkos, kad mūsų feldjėgeris galėtų vienodai lengvai įvykdyti tuos pačius įsakymus Vilniuje, Paryžiuje, Stambule"[5]. Žiaurus susidorojimas su filomatais, mokinių persekiojimai ir trėmimai, tas „karas su vaikais"[6], kaip tai pavadino tuometinis statistikos ir istorijos profesorius I. Onasevičius, lėmė ištisos kartos galvojimo būdą ir laikyseną. „Vėlinių" fragmente „Reginys", rašytame, rodos, dar prieš minėtus įvykius, poetas pasakė baisius, bet teisingus žodžius:

O mūs jauna karta nuodus vien teišgavo...

Per keletą metų buvo išsklaidyta graži, istorijoje gal pati gražiausia ir švariausia karta, apgaubta romantiška meile, draugyste. Paskui ji merdėjo atiduota į kareivius, kalėjimuose, ištremtyje arba žuvo svetimose žemėse: savo tėvynėj jie daugiau niekada nesusirinko.

Dar Lietuvoje rašytose „Vėlinių" dalyse poetas tarsi prisiima šį likimą „ant žemės, bet jau ne dėl žemės", lyg nujausdamas, kad ir jam visą gyvenimą teks būti vaiduokliu, kurį sups tik tos lietuviškos Sibilės — vėlės, pranašaujančios praeitį. Antroje savo gyvenimo pusėje jis toks ir buvo — tragiškas Europos vaiduoklis, pranašaujantis lenkų tautos mesianizmą.

Poemos pasaulis yra gana šiurpus. Meilės prisipažinimai čia susipynę su kliedesiu, Vaiduoklis ieško savo antros mirties, eglės šaka Atsiskyrėlio rankose tampa prarastos mylimosios simboliu, o Gustavas paslaptingai atgimsta Konradu jau ne meilei, bet tautai, žmonijai. Konradas tarp realių bazilionų vienuolyno kalinių tarsi miega,

[4] Adomas Mickevičius. Lyrika. Baladės. Poemos. „Vaga", V., 1975, p. 362.
[5] Adomas Mickevičius. Vėlinės. V., 1976, p. 335.
[6] Žr. M. Lukšienė. Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje. „Šviesa", Kaunas, 1970, p. 447.

o jo „Improvizacija" yra atsibudimas, pasirodymas iš ano pasaulio su nežemiška misija. Ketvirtoje dalyje vaizduojamos kraštutinės būsenos, pasąmonės gaivalai; Gustavas išgyvena tris mįslingas savo paties mirties stadijas, tarsi pereina tris Dantės „Pragaro" ratus, apsivalydamas aukštesniam Konrado pašaukimui.

Nors iš pirmo žvilgsnio ir keista, bet visos tos paslaptingos meninės poemos metamorfozės taip pat turi realaus pagrindo, jos primena garsiąsias poeto improvizacijas, kurios stebindavo amžininkus. Kraštutinė dvasinė įtampa, gyvenimo ir mirties riba ženklina visą poemą — ir viso to poetui nereikėjo išgalvoti. Toks buvo laikas. Kaip niekur kitur, čia, mieguistam miškų, lėtai galvojančių žmonių krašte, literatūros reiškinys — romantizmas — iš karto tapo skaudžiu gyvenimo reiškiniu.

Tačiau ne visur aiški vėlių, Vaiduoklio ar Atsiskyrėlio simbolika. Nors poema, kaip vertimo įžangoje rašo Just. Marcinkevičius, „palieka vientiso ir savaip išbaigto kūrinio įspūdį", tačiau daugelio įvaizdžių, scenų ir fragmentų sąryšio, „pomirtinių" būtybių prasmės taip ir nepavyks nustatyti. Pats poetas, leisdamas prancūzišką poemos vertimą, rašė, kad tikisi tolesnio šio kūrinio išplėtojimo, „turinčio susieti tuos fragmentus ir sudaryti iš jų organinę visumą". Tačiau ši atvira, neužbaigta poema savotiškai intriguoja vaizduotę, o jos komentarai ne mažiau įdomūs už ją pačią. Į šio kūrinio sferą nesunkiai įtraukiami įvairūs faktai, vietovės, vardai. Tikrai — „Vėlinės" iššaukia ano meto „dvasias".

Įvairiai mėginama sumegzti poemos fantastinius ir mitologinius motyvus. Gal nekelia abejonių liaudies apeigos, susijusios su vėlių „iššaukimu", pavaizduotu antroje poemos dalyje. Šių papročių autentiškumą yra patvirtinęs J. Basanavičius[7]. O kas yra tas Vaiduoklis, paskui — Atsiskyrėlis? Kodėl iš karto jis neturi savo vardo? Gal šis Vaiduoklis taip pat paimtas iš liaudies tikėjimų į pomirtinį gyvenimą ir įprasmintas kaip kraštutinė romantinė situacija? Juk nusižudęs ar ne savo mirtim miręs liaudyje laikomas vaiduokliu: jis ir po mirties siekia savo tikslų, gąsdina žmones. Laidojant savižudžius, būdavo nukertama galva. Gal tokią „pomirtinę" situaciją ir išreiškia Atsiskyrėlis? Prarasta meilė ar nėra kaip tik tokia mirtis, kuri neišvaduoja nuo aistros? Gustavas viename iš savo šiurpių monologų sako:

Jei mylimo širdy kaip lašas pražuvai,
Jo mintimis mąstei, jo oru alsavai,
Tai tapsi po mirties šešėliu tos būtybės,
Sekiosi iš paskos, netekęs pats savęs...

Reikia pasakyti, kad poemoje tautosakos, etnografijos ar liaudies papročių elementai, panaudojami ne kaip egzotiškos detalės (tai ypač mėgo romantikai), o įjungti į pačius pergyvenimus, tampa kraštutinių romantinių būsenų simboliais, kompoziciniais atskirų dalių ir scenų ryšiais. Ir pati vėlių metafora išreiškia epochą, kuri buvo pilna praeities dvasių, tikros kančios ir ateities vizijų, matomų poeto sielos akimis.

Ši poema, pirmiausia Vilniuje ir jo apylinkėse, išgarsino poeto meilę, sukūrė savotišką Marilės legendą. Neilgai trukusi pažintis į

[7] Jonas Basanavičius. Rinktiniai raštai. „Vaga", V., 1970, p. 292.

literatūros istoriją įėjo kaip galinga meilės vizija. Čia, didelių aistrų nepažinojusiame krašte, meilė neprašokdavo ribų, kurias nustatydavo luomas, tradicija, prietarai. Ir staiga pasirodė sava „Verterio" Lota, kaip ir ana, getiškoji, gyva, tikra, vos ne asmeniškai pažįstama. „Vėlinėse" cituojami beveik autentiški laiškai.

Meilės legenda išsilaikė gana ilgai, net ir M. Jastrunas savo garsioje knygoje „Mickevičius" savotiškai palaiko ją, kaip tikrą faktą interpretuoja literatūrinį Marilės paveikslą. Ir šia prasme „Vėlinės" — lemtinga knyga. Kaip ir visur, taip ir čia tikrovė tampa fikcija, o vizijos, svajonės įgyja gyvenimo galios „pomirtinio laiko" sferose.

Literatūrinė fikcija nugalėjo laiko konkretumą. Juk ši meilės istorija šiandien gali stebinti savo kasdieniškumu, net banalumu su tom visom priesaikom, padovanotom garbanų sruogom, laiškais apie mirtį... kartu. Ir tokie laiškai rašomi vos ne iš žinomos Kauno ponios miegamojo. Marilė pasirinko ne poetą, o grafą Lauryną Putkamerį. Bet ir jai netrukdė, kaip kokiai Getės Lotai, palaikyti savo legendą ir vos ne Putkamerio akyse prisiekti amžiną ištikimybę tam,

Kuris maloniu, besišypsančiu veidu
Širdy mane keikė ne kartą.

Toks buvo gyvenimas. Bet akyse vyko jo romantinė metamorfozė. Ėmė veikti žmonių vaizduotė. Romantizmas, pavėlavęs keliais dešimtmečiais, provincialiuose Vilniaus „salonuose" įgijo Marilės ir to „pomirtinio Verterio" — Gustavo pavidalą. Įelektrintame ore paprasta istorija, kuri kartojosi šimtus ir tūkstančius kartų, įgijo visuotinės reikšmės. Ji žymėjo papročių lūžį, nueinančią epochą su baltais Tuganovičių dvaro pastatais, kuriuos A. Mickevičius prisimins visą gyvenimą labiau, negu Marilę. „Vėlinių" ketvirtoje dalyje į kliedinčio Gustavo lūpas poetas įdeda autentišką savo paties apsilankymo tėviškėje epizodą:

Griuvėsiai, tuštuma, apirusi tvora!
Pūstynė, grindinio ties durim nebėra,
Kieme žolė vešli ir kiečiai susipynę,
Gūdi tyla aplink, lyg naktį kapinyne.
O, kitados ne taip pro tuos vartus plačius
Sugrįždavau, trumpam išvykęs į svečius.

Tarp tų „griuvėsių" ateitis buvo jaučiama kaip kliedesys, kaip karšta ir laisva meilė. O ją, beje, dar varžė ankštas korsetas. Tą gyvenimo ir papročių lūžį, tą fantazijos atsipalaidavimą sustabdė Novosilcevo represijos ir 1831 m. sukilimo pralaimėjimas.

Literatūrinė Marilė tapo tikresnė, negu gyvenimiškoji.

Mums visuomet bus nuostabu tai, kad A. Mickevičius pirmiausia pradėtas skaityti Lietuvoje, mus vis jaudins jo kūrinių lietuviška tematika, vietovės, vardai. Poetas, „Konrado Valenrodo" įžangoje sakydamas, kad „Lietuva jau yra visiškai praeityje", net nenujautė, kad jo kūryba bus didelis impulsas Lietuvos atgimimui, kad lenkiškas žodis netikėtai iš užmaršties iššauks lietuvišką žodį, kad nutautėję bajorai pirmą kartą žemaičiuose ir lietuviuose kreipsis lietuviškai į žemesnius už save, kad dvareliuose ir palivarkuose bus pradėta kurti „mužikų" žodžiais.

Vartant A. Mickevičiaus „Vėlinių" tomą, negalima nepajusti visumos, tų kitų lietuviškai prakalbusių kūrinių, jų ilgos istorijos — nuo

pirmųjų vertimų praėjo beveik pusantro šimto metų. Beveik visą amžių iš A. Mickevičiaus buvo mokomasi ir poezijos meno, o kai kuriais laikotarpiais vertimai bei sekimai, „lietuviški" nelietuviškai parašyti kūriniai buvo ir tam tikra savos literatūros egzistavimo forma. „Mickevičiaus vertimų istorija, einanti per kelias vertėjų kartas — tai pačios lietuvių poetikos raidos ir tobulėjimo kelias, siekiąs paversti lenkų poetą klasikine lietuviškojo žodžio vertybe."[8]

Pagal A. Mickevičiaus poezijos vertimus būtų galima sekti tam tikrą mūsų pačių literatūros raidą: kas kuriuo metu buvo verčiama, kokius meninius ir visuomeninius poreikius tenkino vieni ar kiti poeto kūriniai, kaip nuo bendrų romantinių praeities motyvų buvo artėjama prie asmenybės, psichologinės įtampos „Vėlinių" scenose. Būdinga, kad Gustavo ir Konrado scenas, jų keistus monologus ir improvizacijas ištisai versti pamėginta tik šiais laikais. A. Mickevičiaus įprasminimas lietuvišku žodžiu vyko palaipsniui. Just. Marcinkevičiaus išverstos „Vėlinės" ar nerodo, kad poeto kūrinių prasmė yra suvokta visai naujame mūsų kultūros lygyje?

Nė vienas šiandieninis vertimas iš kitų kalbų neskamba taip puikiai, kaip A. Mickevičiaus kūryba. Jai nesunkiai pritaikoma mūsų pačių tradicija paremta eilėraščio sistema, nesunkiai verčiama savos poezijos atmosferoje. Tai savotiškas atbulinis jungiamasis ryšys: juk mūsų poezija buvo kuriama ir lenkų poezijos, A. Mickevičiaus įtakoje. Tarsi buvo sukurta ir šio lenkų poeto vertimų galimybė. Tai unikalus literatūrinis faktas. Nesigilinant, sakysim, į „Vėlinių" vertimo subtilumus, neužsiimant tekstų lyginimu, galima jausti, kad Just. Marcinkevičius vertė poemą taip natūraliai, taip organiškai, lyg būtų rašomas savas jaudinantis kūrinys.

Vertėjo garbei dar reikia pasakyti gerą žodį ir dėl to, kad jis po dvidešimties metų (1958 m. pasirodė pilnas Just. Marcinkevičiaus „Vėlinių" vertimas) išdrįso iš esmės peržiūrėti savo paties išverstą kūrinį, kai kur labai drąsiai perkūrė jaunystės darbą. Šiandien gal būtų šokiravę kai kurie stiliaus, kalbos dalykai ar vertimo netikslumai. Dabar galima sakyti, kad tai buvo naujas kūrybinis sugrįžimas prie „Vėlinių" su visu tuo, ką poetas pasiekė savo kūryboje per porą dešimtmečių: su didžiuoju lenkų poetu jis dosniai pasidalijo savo talentu ir žodžio kultūra.

Gana tolima, rodos, neaktuali literatūrinė tradicija vėl įgijo prasmę vertimais — kaip didelės nacionalinės vertės kūriniais. Šie vertimai ne tik reprezentuoja mūsų šiandieninės meninės kultūros lygį, bet gal net ir vėl paskatino atsigręžti į labai aktualią Lietuvos praeitį. Galima būtų pagalvoti, ar neturi kokio nors ryšio V. Mykolaičio-Putino pradėtas versti „Ponas Tadas" ir jo romanas „Sukilėliai", Just. Marcinkevičiaus vertimai ir jo istorinių dramų sumanymas.

„Vėlinės" ir kiti vertimai sustiprina nusimanymą, kad per mūsų kraštą kaip pašaukimo žvaigždė perėjo viena didžiausių pasaulinės kultūros asmenybių. Simboliškai jis ėjo po Napoleono, bet ne su kardu ir ugnim, o su žodžiu ir tiesa. Per tautas ir karalystes jis ėjo atviru delnu.

[8] I. Kostkevičiūtė. Kaip lietuvių poetinio žodžio savastis. — Pergalė, 1976, Nr. 12, p. 132.